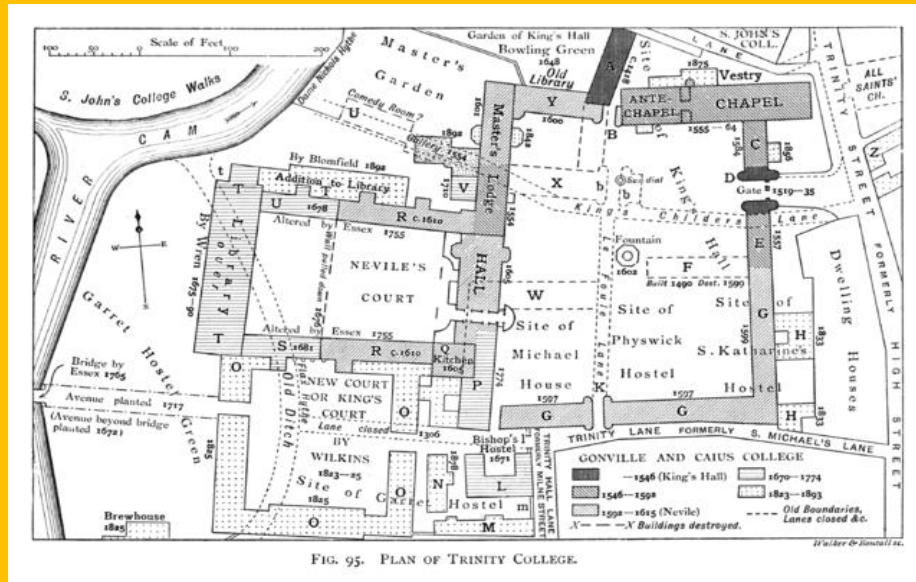

Για το Βιβλίο του Piero Sraffa και τη Σχέση του με το Ύστερο Έργο του Ludwig Wittgenstein: Μικρός Φοιτητικός Χάρτης*

Θεόδωρος Μαριόλης

Καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας, Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης, Πάντειο Πανεπιστήμιο, *Study Group on Sraffian Economics*, και Ινστιτούτο Κοινωνικών Ερευνών Δημήτρης Μπάτσης

Ιστορικό Σχεδιάγραμμα (1897) του Trinity College, Cambridge, England

1. Το Πρόβλημα της Κατανόησης

Όπως όλα τα έργα, τα οποία διανοίγουν εποχές επιστημονικών επαναστάσεων, έτσι και το βιβλίο του Piero Sraffa, *Παραγωγή Εμπορευμάτων μέσω Εμπορευμάτων*. Πρελούδιο σε μία Κριτική της Οικονομικής Θεωρίας (1960), έχει δύο γνωρίσματα:

(i). Είναι εξαιρετικά δυσκολονόητο ως ολότητα και, ταυτοχρόνως, φαινομενικά αφελές σε κάποια, επιμέρους, σημεία του.

(ii). Εκπέμπει ένα κεντρικό μήνυμα, το οποίο είναι σαφές και, ταυτοχρόνως, δισδιάστατο, δηλαδή αρνητικό και θετικό. Εν προκειμένω, το μήνυμα είναι:

(α). Αρνητικό: Τα θεμέλια της επιστήμης της Πολιτικής Οικονομίας είναι σαθρά.

(β). Θετικό: Η επαναθεμελίωση προαπαιτεί, ούτε λιγότερο ούτε περισσότερο, τη θεώρηση του κεφαλαιοκρατικού συστήματος παραγωγής και κατανομής του κοινωνικού «πλεονάσματος (*surplus*)» ως σύστημα κυκλικής ροής μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης εμπορευμάτων, το οποίο χαρακτηρίζεται από:

(β1) αναπαραγόμενα και ετερογενή μέσα παραγωγής, και

* Το παρόν κείμενο συντάχθηκε στο πλαίσιο των προετοιμασιών του 1ου Συνεδρίου του *Study Group on Sraffian Economics*. Το συνέδριο έχει τίτλο: «Ολοκλήρωση και Υπέρβαση της Παραδοσιακής Πολιτικής Οικονομίας και Οικονομικής Πολιτικής: Από τη διαμάχη για το κεφάλαιο του 1960 στην Ελλάδα της *virtual* πτώχευσης του 2010», και θα λάβει χώρα στις 11 & 12 Απριλίου 2019, στο Αμφιθέατρο Σάκη Καράγιωργα II, του Παντείου Πανεπιστημίου. Ειδικότερα, όμως, συντάχθηκε σε ανάμνηση συναφούς ραδιοφωνικής εκπομπής, η οποία έγινε την Κυριακή 31.03.2019:

<https://www.mixcloud.com/studentor/studentor-16th-31-3-19-with-prof-mariolis-organization-group-representatives-of-sgse-congress/> (ανακτήθηκε στις 5 Απριλίου 2019).

(β2) Θετικά κέρδη.

Κατά την κατανόηση του εν λόγω βιβλίου, μεγάλες δυσκολίες συνάντησαν οι ειδικοί και ακόμα μεγαλύτερες οι μη-ειδικοί. Καταρχάς ανυπέρβλητες αλλά και πλήρως αναμενόμενες είναι, λοιπόν, οι δυσκολίες, τις οποίες συναντούν οι φοιτήτριες/τές. Πόσο μάλλον όταν είναι «εκ γενετής» εθισμένοι, όπως και όντως είναι, σε καρικατούρες της Κλασικής, Μαρξιστικής, Νεοκλασικής, Αυστριακής και Κεϋνσιανιστικής Πολιτικής Οικονομίας.

Το βιβλίο του Sraffa δύναται να αναλυθεί και, έτσι, να κατανοηθεί βάσει δύο, συμπληρωματικών μεταξύ τους, μεθόδων. Αυτές είναι:

(i). Η Γενετική Μέθοδος.

(ii). Η Δομιστική Μέθοδος.

Και μόνο εν συνεχεία, δηλαδή μόνο μετά την ανάλυσή του βάσει της συνδυαστικής μεθόδου του «Γενετικού Δομισμού»,¹ είναι δυνατόν να βρεθεί έρεισμα για τη θεώρηση του βιβλίου από την οπτική γωνία της Ιστορίας της Πολιτικής Οικονομίας. Όχι αντιστρόφως, γιατί, σε μία τέτοια περίπτωση, η ανάλυση θα καταλήξει σε ένα κυκεώνα χρονολογιών, ονομάτων και ρήσεων επιφανών επιστημόνων και στοχαστών. Όπως και έχει – αναπόφευκτα – καταλήξει, πολλές φορές.

Το άρθρο μου με τίτλο: «Τα Θεμελιώδη Θεωρήματα του Piero Sraffa και η Παραδοσιακή Πολιτική Οικονομία» (Μαριόλης, 2019), το οποίο – επίσης – συντάχθηκε ως κείμενο προετοιμασίας για το 1ο Συνέδριο του *Study Group on Sraffian Economics*, υπονοούσε – πολύ περισσότερο – τη Δομιστική Μέθοδο ανάλυσης. Στο παρόν κείμενο:

(i). Υποδεικνύεται η εφαρμογή της Γενετικής Μεθόδου ανάλυσης.

(ii). Εκτίθεται ένας σύντομος υπομνηματισμός στις περίφημες κριτικές υποδείξεις του Sraffa στον Ludwig Wittgenstein και, εν συνεχεία, αναζητείται το ισοδύναμό τους εντός του βιβλίου του Sraffa. Ως γνωστόν, αυτές οι υποδείξεις, για τις οποίες έχουν τόσα πολλά γραφεί αλλά και τόσα λίγα κατοχυρωθεί, καθόρισαν το ύστερο (μετά το 1929) έργο του Wittgenstein.² Ο Wittgenstein είχε πει ότι, μετά την κριτική του Sraffa, ένοιωσε

Σαν ένα δέντρο, από το οποίο κόπηκαν όλα τα κλαδιά

Στόχος του παρόντος κειμένου είναι, λοιπόν, η συμβολή στην κατανόηση του *Παραγωγή Εμπορευμάτων μέσω Εμπορευμάτων (ΠΕΜΕ)*. Για να ερωτευτείς το έργο του Sraffa θα πρέπει, πρώτα, να το καταλάβεις. Έτσι, θα ερωτευτείς όχι μόνο ειδικά την Πολιτική Οικονομία αλλά και γενικά την Κριτική Επιστήμη και Φιλοσοφία. Την πρακτική της κριτικής θεωρίας και τη θεωρία της κριτικής πρακτικής.

2. Η Γένεσις του ΠΕΜΕ

Εάν διατρέξουμε το σύνολο των γραπτών του Sraffa, έως την περίοδο όπου αυτός αρχίζει να επεξεργάζεται το ΠΕΜΕ (δηλαδή, την περίοδο 1926-1927), τότε θα διαπιστώσουμε ότι αφορούν σε τρία ζητήματα, και ότι το κάθε ένα από αυτά εξετάζεται σε ανεξαρτησία από τα υπόλοιπα.³ Τα εν λόγω ζητήματα είναι:

Z1. Πληθωρισμός, επιτόκια, και, γενικά, Νομισματικά Ζητήματα.

Z2. Τα εργατικά συνδικάτα στις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα: οικονομική και πολιτική πάλη ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις, κατανομή και αναδιανομή του κοινωνικού πλεονάσματος.

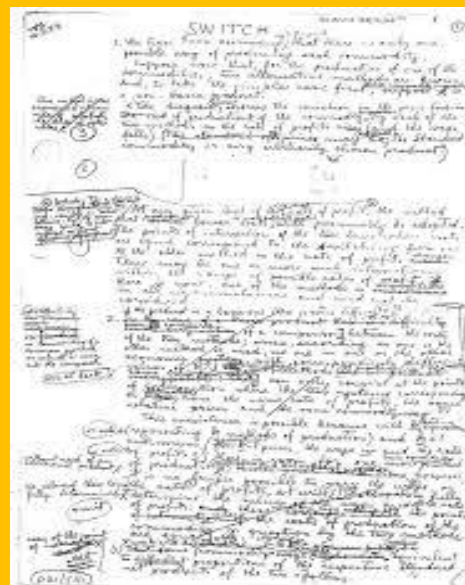
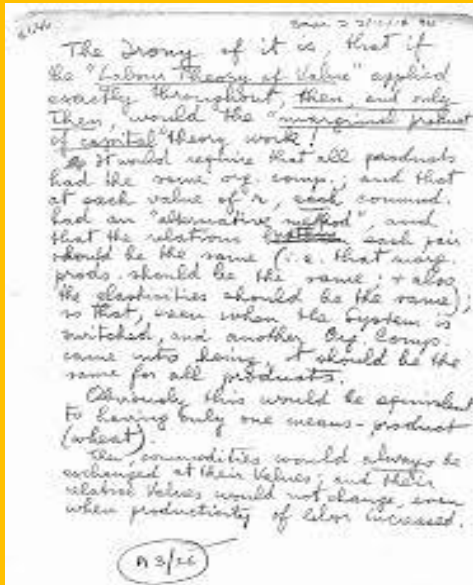
Z3. Οι πολύπλοκες σχέσεις ανάμεσα:

¹ Βεβαίως, ο όρος «Γενετικός Δομισμός (*Structuralisme Génétique*)» δεν θα πρέπει να εννοηθεί, εδώ, με το ίδιο ακριβώς περιεχόμενο που έχει στη θεωρία της Λογοτεχνίας, δηλαδή, στο πρωτοπόρο έργο του Lucien Goldmann (1964).

² Βλέπε, καταρχάς, τα υλικά που περιέχονται στις πρώτες ελληνικές εκδόσεις των δύο πιο αντιπροσωπευτικών γραπτών του Wittgenstein ([1921] 1971, και [1953] 1974).

³ Βλέπε τη σελ. 18 στο: <https://sqse-greece.weebly.com/upsilonlambdaiotakappaalphagammaiotaalpha-kappaalphiota-alphapiomicron-tauomicronnu-piero-sraffa.html> (ανακτήθηκε στις 5 Απριλίου 2019).

- (i) στις αποδόσεις κλίμακας (σταθερές και μη-σταθερές) στην παραγωγική διαδικασία,
- (ii) στις μορφές του ενδοκλαδικού και διακλαδικού ανταγωνισμού (ή μορφές αγορών), και
- (iii) στους νόμους που διέπουν τη διαμόρφωση των τιμών των εμπορευμάτων.

Χειρόγραφο του Piero Sraffa από την περίοδο ετοιμασίας του ΠΕΜΕ. Το χειρόγραφο στα αριστερά (γράφηκε στις 16.01.1946) πραγματεύεται την παράδοση, αλλά μόνο εκ πρώτης όψεως, σχέση ισοδυναμίας ανάμεσα στην Κλασική-Μαρξική «Εργασιακή Θεωρία της Αξίας» και στη Νεοκλασική θεωρία της «Οριακής Παραγωγικότητας-Αμοιβών των Παραγωγικών Συντελεστών». Το Χειρόγραφο στα δεξιά (γράφηκε στις 14.11.1956) αντιστοιχεί στο Κεφ. 12 του ΠΕΜΕ, και πραγματεύεται το φαινόμενο της «επαναχρησιμοποίησης τεχνικής παραγωγής (reswitching of technique)». Αυτό το φαινόμενο υποδηλώνει ότι η Νεοκλασική θεωρία του «Κεφαλαίου και της Κατανομής του Εισοδήματος» είναι ανυπόστατη. Και τα δύο αυτά χειρόγραφα εκτίθενται στο άρθρο του Kurz (2009), το οποίο αναφέρεται στην προγραμματισμένη έκδοση των χειρογράφων και σημειώσεων του Sraffa (συνολικής έκτασης 30000 σελίδων).

Στο ΠΕΜΕ αυτά τα τρία ζητήματα συνυπάρχουν σε:

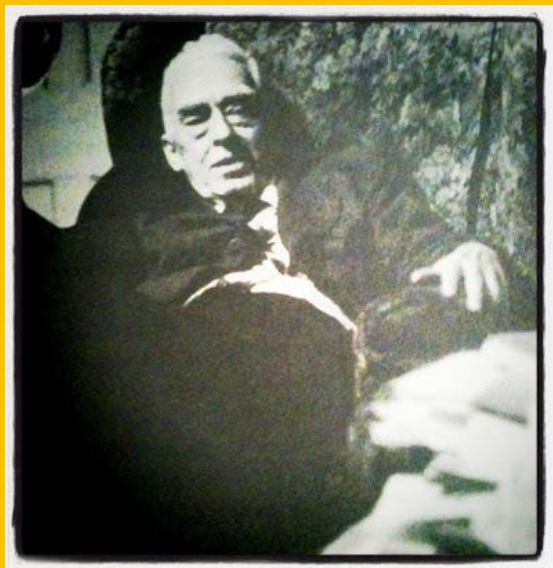
- (i). Νέα, για όλη την Πολιτική Οικονομία, αναλυτική και εννοιολογική βάση.
- (ii). Οργανική αλληλοσυσχέτιση.⁴

Ο όρος «οργανική αλληλοσυσχέτιση» δεν πλεονάζει. Για παράδειγμα, ενώ, υπό την καθοριστική επιρροή του Sraffa, η Joan Robinson (1933), εστίασε στο **23**, ο ίδιος ποτέ δεν επανήλθε σε εκείνο το ζήτημα, καθαυτό, καίτοι ήταν ζήτημα όχι μόνο νευραλγικό για την παραδοσιακή Πολι-

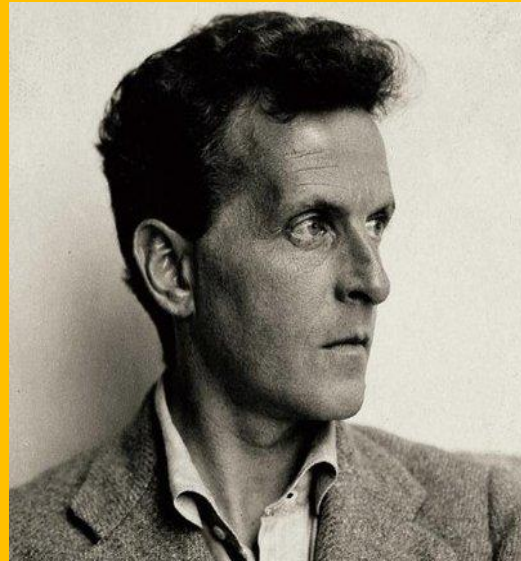
⁴ Η αναλυτική απόδειξη αυτών των δύο σημείων δεν είναι εύκολη υπόθεση. Για το **23** και τη μορφή και δομή που αυτό προσλαμβάνει στο ΠΕΜΕ, βλέπε τα Κεφ. 1 και 13 στο: Kurz and Salvadori (1995), και Newman and Vassilakis (1988). Ας αναφερθεί ότι ο S. Vassilakis (Σπύρος Βασιλάκης) είναι και ο μεταφραστής της ελληνικής έκδοσης του ΠΕΜΕ (Εκδόσεις Σύγχρονα Θέματα, Θεσσαλονίκη, 1985). Τότε, δηλαδή όταν έκανε αυτή τη μετάφραση (περί το 1981-1982), ήταν προπτυχιακός φοιτητής οικονομικών επιστημών (ΕΚΠΑ) και μέλος της Σύνταξης του περιοδικού φοιτητών της Νομικής Σχολής Αθηνών *Αρμούρης*, και «σήμερα» είναι Καθηγητής Βιομηχανικής Οργάνωσης και Πολιτικής του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών. Στην αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για το έργο του Sraffa στην Ελλάδα, η οποία σημειώθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1990, και πάλι συνέβαλαν φοιτητές, οι οποίοι, αφενός, δεν ήταν ικανοποιημένοι με το περιεχόμενο διδασκαλίας της Οικονομικής και Διοικητικής Επιστήμης και, αφετέρου, αναζητούσαν μία αυστηρή θεμελίωση της Μαρξιστικής Πολιτικής Οικονομίας.

τική Οικονομία αλλά και ένα από τα πλέον επίκαιρα-ενεργά ζητήματα της μετά το 1900 οικονομικής θεωρίας και πολιτικής.⁵ Αντιθέτως, ο Sraffa αναζήτησε την ενοποιητική βάση πραγμάτευσης και των τριών ως άνω ζητημάτων, **Z1-Z3**. Και για να το επιτύχει, συγκρότησε (έως και τα μέσα της δεκαετίας του 1950) και μία καινοτόμο επανερμηνεία του Κλασικού και - εν μέρει - του Μαρξικού Συστήματος Πολιτικής Οικονομίας, το νόημα των οποίων είχε πλήρως διαστρεβλωθεί από τη Νεοκλασική θεωρία της «Οριακής Παραγωγικότητας-Αμοιβών των Παραγωγικών Συντελεστών». Για αυτή δε την επανερμηνεία, η οποία συνοδεύτηκε από τη σχολιασμένη έκδοση (11 τόμοι) των Απάντων του David Ricardo, τιμήθηκε με το Χρυσό Μετάλλιο *Söderström*, από τη Σουηδική Ακαδημία, το οποίο ήταν ο πρόδρομος του Βραβείου Νομπέλ Οικονομικών Επιστήμων.⁶

Ωστε, αυτό είναι, σε γενετικούς όρους, το ΠΕΜΕ.

Piero Sraffa, 1976

Ludwig Wittgenstein, 1930

3. Η Θεωρία του Νοήματος της Γλώσσας: Wittgenstein, Sraffa, και ΠΕΜΕ

3.1. Η κριτική του Sraffa στο πρότερο έργο του Wittgenstein

Στα τέλη της δεκαετίας του 1920, ο Wittgenstein αρχίζει να στρέφεται από την «Αναφορική ή Απεικονιστική (*Picture*)» προς τη «Χρησιακή ή Κατά τη Χρήση (*Use*)» Θεωρία του Νοήματος της Γλώσσας:

(i). Η Αναφορική Θεωρία του Wittgenstein αντιστοιχεί στο έργο του με τίτλο: Λογικο-Φιλοσοφική Πραγματεία (1921). Η κεντρική θέση αυτής της θεωρίας είναι: Το νόημα μίας λέξης ή πρότασης καθορίζεται από το αντικείμενο, στο οποίο αυτή αναφέρεται ή απεικονίζει. Στο εν λόγω έργο γράφεται:

⁵ Βλέπε την πρωτοπόρα συμβολή του Dmitriev (1902). Ας λεχθεί ότι, για παράδειγμα, το ελληνικό διδακτικό βιβλίο της 3ης Λυκείου, *Αρχές Οικονομικής Θεωρίας*, δεν μνημονεύει ούτε τον Dmitriev (εξάλλου, 120 χρόνια μετά, παραμένει άγνωστος, κατά κανόνα, στην Ελλάδα) ούτε τον Sraffa, αλλά μόνο την Robinson (σε ένα σκίτσο, έστω). Γενικά, πάντως, αυτό το παραδόξως επιλεκτικό σύστημα βιβλιογραφικών αναφορών, όπου, δηλαδή, αναφέρεται η μαθήτριά αλλά όχι ο δάσκαλος, ούτε συνιστά ελληνική ιδιομορφία ούτε εφαρμόζεται μόνο στην περίπτωση της θεωρίας του ανταγωνισμού-τιμών. Εφαρμόζεται και στη «θεωρία του Κεφαλαίου», ενώ αποτελεί, όπως δύναται να διασταυρωθεί, πούρα νεοκλασική και παρανεοκλασική (δηλαδή, ψευδο-μαρξιστική) μεθόδευση, τουτέστιν *Omertà*.

⁶ Σχετικά, βλέπε Arthmar and McLure (2019). Σε αυτό το πολύ μεγάλων διαστάσεων εκδοτικό έργο, ο Sraffa συνεργάστηκε με τον Maurice Herbert Dobb, φημισμένο μαρξιστή οικονομολόγο του *Trinity College*:

<https://oll.libertyfund.org/titles/ricardo-the-works-and-correspondence-of-david-ricardo-11-vols-sraffa-ed> (ανακτήθηκε στις 5 Απριλίου 2019).

- 2.014 Τα αντικείμενα περιέχουν τη δυνατότητα όλων των καταστάσεων. [...]
- 2.02 Τα αντικείμενα είναι απλά (*simple*). [...]
- 2.021 Τα αντικείμενα αποτελούν την ουσία του κόσμου. Για αυτό δεν δύνανται να είναι σύνθετα (*composite*). [...]
- 3.202 Τα απλά σημεία που χρησιμοποιούνται στις προτάσεις, καλούνται ονόματα.
- 3.203 Ένα όνομα σημαίνει [εναλλακτική απόδοση: υποδηλώνει – Θ. Μ.] ένα αντικείμενο. Το αντικείμενο είναι η σημασία του. («Α» είναι το ίδιο σημείο όπως «Α»). [...]
- 3.22 Σε μία πρόταση, ένα όνομα είναι ο αντιπρόσωπος (*representative*) ενός αντικειμένου.

(ii). Η Χρησιακή Θεωρία του Wittgenstein σκιαγραφείται (παρά συγκροτείται) στο έργο του με τίτλο: *Φιλοσοφικές Έρευνες* (1945). Αυτή η θεωρία, γενικά μιλώντας, εκκινεί από την ανεπάρκεια ή και ανακρίβεια, στη γενική περίπτωση, της Αναφορικής Θεωρίας: Εάν η Αναφορική Θεωρία ήταν ακριβής, τότε μάλλον δεν θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε τι σημαίνει το όνομα: «Piero Sraffa», εφόσον το πρόσωπο στο οποίο αυτό αναφέρεται, έπαψε, από τις 3 Σεπτεμβρίου του 1983, να υπάρχει. Εναλλακτικά, δεν θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε τι σημαίνει η λέξη: «Χίμαιρα» ή, επίσης, όταν και όποτε αυτή εισάγεται, θα είναι δυνατό να δημιουργηθούν ασάφειες και παρερμηνείες.

Η κεντρική θέση της Χρησιακής Θεωρίας είναι: Το νόημα μίας λέξης ή πρότασης καθορίζεται από τον τρόπο με τον οποίο τη χρησιμοποιεί ο/η χειριστής της. Άρα, κάθε λέξη έχει τόσες σημασίες όσες και οι χρήσεις της. Για παράδειγμα, η λέξη «μολύβι» έχει άλλο νόημα όταν τη χρησιμοποιούμε για να δηλώσουμε το όργανο γραφής με γραφίτη ή, διασταλτικά, κάθε όργανο γραφής («Πιάσε μολύβι και χαρτί»), και άλλο νόημα όταν τη χρησιμοποιούμε για να δηλώσουμε τη σφαίρα του ντουφεκιού ή, εναλλακτικά, το καλλυντικό για το βάψιμο των ματιών.⁷

Στον Πρόλογο (Ιανουάριος 1945) του βιβλίου: *Φιλοσοφικές Έρευνες*, διαβάζουμε τα εξής:

Από τότε που άρχισα να καταπιάνομαι ξανά με τη φιλοσοφία, πάνε τώρα δεκάξι χρόνια, αναγκάστηκα να αναγνωρίσω τα σοβαρά λάθη που είχα κάνει σε εκείνο το πρώτο μου βιβλίο [δηλαδή, στο: *Λογικο-Φιλοσοφική Πραγματεία*]. Αυτά τα λάθη με βοήθησε να τα αντιληφθώ – σε βαθμό που κι εγώ ο ίδιος δύσκολα μπορώ να εκτιμήσω – η κριτική που αντιμετώπισαν οι ιδέες μου από τον Frank Ramsey [(1903-1930)], με τον οποίο είχα αναρίθμητες συζητήσεις κατά τα δύο τελευταία χρόνια της ζωής του. Ακόμη περισσότερο, από ό,τι σε αυτήν την – πάντοτε σίγουρη και πειστική – κριτική, χρωστάω στην κριτική, την οποία άσκησε στη σκέψη μου, αδιάκοπα επί πολλά χρόνια, ένας δάσκαλος τούτου του Πανεπιστημίου [Trinity College], ο κ. P. Sraffa. Σε αυτό το κέντρισμα χρωστάω τις πλέον σημαντικές ιδέες του παρόντος βιβλίου.⁸

Η §43 αυτού του βιβλίου είναι:

⁷ Θυμάμαι ότι, κατά την εποχή, η οποία περιγράφεται στο τέλος της υποσημείωσης 4 του παρόντος, ως πολύ χρήσιμη, αλλά όχι πάντοτε αιχμηρή, εισαγωγή στα εν λόγω ζητήματα, μας είχε φανεί αυτή: Βέικος (1990).

⁸ Ο μαθηματικός Frank Ramsey αναφέρεται, μαζί με τους μαθηματικούς Abram Samoilovitch Besicovitch (1891-1970) και Alister George Douglas Watson (1908-1982), και στον Πρόλογο του βιβλίου του Sraffa. Εκεί, τους ευχαριστεί για «ανεκτίμητη μαθηματική βοήθεια επί πολλά χρόνια», αν και, όπως συμπληρώνει, δεν ακολούθησε πάντα τις συμβουλές τους. Αυτά τα τρία ονόματα είναι και τα μόνα, στα οποία ο Sraffa αποδίδει ευχαριστίες για το βιβλίο του. Ας αναφερθεί, επίσης, ότι ο Watson ήταν εκείνος που γνώρισε τον Wittgenstein στον Alan Turing, το καλοκαίρι του 1937. Τέλος, σημειώνεται ότι η κριτική του Sraffa στο πρότερο έργο του Wittgenstein δεν εξαντλείται σε ό,τι περιγράφεται στο – κατά τα λοιπά – πολύ χρήσιμο βιβλίο του Monk (2006, σελ. 91). Για αναλυτικότερες περιγραφές, βλέπε, για παράδειγμα, Monk (2002), και Morra (2018).

Για μία μεγάλη τάξη περιπτώσεων – καιτοι όχι για όλες τις περιπτώσεις – όπου τη χρησιμοποιούμε, η λέξη «σημασία» μπορεί να οριστεί έτσι: η σημασία μίας λέξης είναι η χρήση της [μέσα] στη γλώσσα.

Και μερικές φορές η σημασία ενός ονόματος εξηγείται δείχνοντας το φορέα (*bearer*) του.

3.2. Το κριτικό ισοδύναμο του ΠΕΜΕ

Είναι, άραγε, δυνατό να εντοπιστεί στο ΠΕΜΕ το ισοδύναμο εκείνης της σραφφαϊκής κριτικής, η οποία συνέβαλε στη μεταστροφή του Wittgenstein από την Αναφορική στη Χρησιακή Θεωρία του Νοήματος της Γλώσσας;

Η απάντηση είναι: Ναι, και, συγκεκριμένα, εντοπίζεται στον τρόπο με τον οποίο ελέγχονται, αποδομούνται και, εν τέλει, αναδομούνται στο ΠΕΜΕ θεμελιώδεις έννοιες και προτάσεις της Πολιτικής Οικονομίας.

Ειδικότερα, το ΠΕΜΕ επισημαίνει ότι, ενώ αυτές οι έννοιες και προτάσεις δεν είναι δυνατό παρά να αναφέρονται (στο βαθμό που όντως έχουν κάποιο νόημα) σε συστημικά και, άρα, υπερ-αισθητά αντικείμενα, αυτές ωστόσο χρησιμοποιούνται, στην πραγματικότητα, από την παραδοσιακή Πολιτική Οικονομία:

(i). Ως εάν να ήταν δυνατό να αναφέρονται σε οιονεί-ατομικά και αισθητά-«χειροπιαστά» αντικείμενα (βλέπε, επίσης, Μαρξ, [1867] 1978, σσ. 85-86).

(ii). Χωρίς να έχει εκ των προτέρων διασαφηνιστεί το ακριβές νόημά τους ή και οι μεταξύ τους υποκείμενες σχέσεις αμοιβαίας εξάρτησης και, άρα, αλληλο-προσδιορισμού.

Επομένως, προτού αυτές εισαχθούν στην ανάλυση, είναι αναγκαίο να οριστεί ο τρόπος με τον οποίο πρόκειται να χρησιμοποιηθούν από τις/τους χειριστές τους και, επιπλέον, να αποφευχθεί ο κίνδυνος παραγωγής αντιφάσεων μέσω αντιφάσεων.

Χαρακτηριστικές περιπτώσεις τέτοιων εννοιών και προτάσεων (ορισμένες εκ των οποίων ελέγχονται, αποδομούνται και αναδομούνται ήδη από τα δύο πρώτα Κεφάλαια του ΠΕΜΕ) είναι τα ακόλουθα:

- «Οι σχετικές τιμές ή λόγοι ανταλλαγής των εμπορευμάτων εξαρτώνται τόσο από την προσφορά όσο και από τη ζήτηση.».
- «Κόστος παραγωγής».
- «Ποσότητα κεφαλαίου».
- «Αξία του εμπορεύματος χ».
- «Ένταση κεφαλαίου του κλάδου παραγωγής του εμπορεύματος χ».
- ««Μέση περίοδος παραγωγής» (έννοια της Αυστριακής Θεωρίας) του κλάδου παραγωγής του εμπορεύματος χ».
- «Όταν το εμπόρευμα χ είναι μεγαλύτερης έντασης κεφαλαίου από το εμπόρευμα ψ, μία αύξηση του χρηματικού ωρομισθίου ή, ισοδυνάμως, μία μείωση του ποσοστού κέρδους, οδηγεί στη μείωση της τιμής του εμπορεύματος χ ως προς την τιμή του εμπορεύματος ψ.».
- «Μία αύξηση του χρηματικού ωρομισθίου οδηγεί στην υποκατάσταση εργασίας από κεφάλαιο και, άρα, στην αύξηση της έντασης κεφαλαίου της οικονομίας.».

Έτσι, για παράδειγμα, στο ΠΕΜΕ αποδεικνύονται, μεταξύ άλλων, τα εξής:

(i). Η μόνη οικονομολογικά σημαντική έννοια «αξίας εμπορεύματος» είναι εκείνη της «ισχύουσας τιμής» του.

(ii). Το αληθές νόημα εκείνων των εμπορευματικών αξιών-τιμών, στις οποίες έχει επιμείνει η παραδοσιακή Πολιτική Οικονομία (άρα, όχι άλλων), ορίζεται μέσω της ακόλουθης πρότασης: Οι τιμές των εμπορευμάτων είναι ποσότητες εργασίας σταθμισμένες με το ανατοκισμένο ποσοστό κέρδους, σε αντιστοιχία με τη χρονική περίοδο κατά την οποία αυτές οι ποσότητες αναλώθηκαν (ΠΕΜΕ, Κεφ. 6, 9 και 10).

(iii). Από το γεγονός ότι το κοινωνικό πλεόνασμα κατανέμεται σε μισθούς και κέρδη δεν έπεται, ως δήθεν πρόδηλο, ότι μία αύξηση του

πραγματικού ωρομισθίου οδηγεί σε μείωση του ποσοστού κέρδους. Αντιθέτως, υπάρχουν μη-εξαιρετικές περιπτώσεις όπου το ποσοστό κέρδους αυξάνεται συνεπεία μίας αύξησης του πραγματικού ωρομισθίου (ΠΕΜΕ, Κεφ. 9).

Ταυτοχρόνως, στο κέντρο του δικτύου ελέγχου και αναδόμησης εννοιών και αποδείξεων του ΠΕΜΕ βρίσκεται μία ορισμένη κατασκευαστική μέθοδος. Η πλέον χαρακτηριστική περίπτωση εφαρμογής αυτής της μεθόδου, εντοπίζεται στη σραφφαϊκή «καθαρά βοηθητική κατασκευή του Προτύπου Συστήματος», η «raison d'être του οποίου είναι να δώσει [να προσφέρει στην ανάλυση] ένα Πρότυπο Εμπόρευμα [το οποίο θα επιλεγεί ως μέτρο μέτρησης των εμπορευματικών αξιών-τιμών και του χρηματικού ωρομισθίου]» (ΠΕΜΕ, Κεφ. 4, 5, 8 και 11). Συγκεκριμένα, αυτή η κατασκευή χρησιμοποιείται για:

(i). Να προσδιοριστεί ο νόμος, ο οποίος διέπει τη μεταβολή των εμπορευματικών αξιών συνεπεία μεταβολής της κατανομής του κοινωνικού εισοδήματος μεταξύ κερδών και μισθών ή, ισοδυνάμως, συνεπεία μεταβολής του ποσοστού κέρδους ή του χρηματικού ωρομισθίου. Όπως αποδεικνύεται, η εν λόγω μεταβολή καθορίζεται από καλώς-προσδιοριζόμενα μεγέθη, τα οποία είναι, ωστόσο, συστημικά. Ως εκ τούτου, η κατεύθυνσή της δεν είναι, και δεν δύναται να είναι, *a priori* γνωστή-προβλέψιμη (ΠΕΜΕ, Κεφ. 3, 6 και 9).

(ii). Να αποδειχθεί η ύπαρξη νόμου, ο οποίος διέπει την κατανομή του κοινωνικού εισοδήματος σε ανεξαρτησία τόσο από τις εμπορευματικές αξίες όσο και από τις τεχνικές συνθήκες παραγωγής (ΠΕΜΕ, Κεφ. 5).

(iii). Να αποδειχθεί ότι η παραδοσιακή, Νεοκλασική και Αυστριακή, έννοια της «ποσότητας κεφαλαίου», ως μέγεθος ανεξάρτητο από τις εμπορευματικές αξίες και το ποσοστό κέρδους, το οποίο θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί, εν συνεχεία, για τον προσδιορισμό του ύψους των εμπορευματικών αξιών και του ποσοστού κέρδους, είναι ανυπόστατη (ΠΕΜΕ, Κεφ. 3 και 6).

Σύμφωνα με ό,τι γνωρίζω, δεν υπάρχουν στοιχεία, τα οποία να δηλώνουν ότι ο Sraffa επηρεάστηκε από τη λεγομένη Ενωρατιστική Σχολή των Μαθηματικών (*Intuitionistic Mathematics*). Σύμφωνα με αυτή τη Σχολή, η «Αρχή του Αποκλεισμένου Τρίτου ή Μέσου» δεν έχει καθολική ισχύ και, επομένως, ως αντικείμενα (της Μαθηματικής Επιστήμης) πρέπει να εννοούνται μόνο εκείνα, τα οποία είναι δυνατό να παραχθούν μέσω κατασκευαστικά ελεγχόμενων διαδικασιών.⁹ Είναι, πάντως, γνωστό ότι ο Wittgenstein παρακολούθησε τη διάλεξη με τίτλο: «Επιστήμη, Μαθηματικά, και Γλώσσα», την οποία έδωσε στη Βιέννη, στις 10 Μαρτίου του 1928, ο Luitzen E. J. Brouwer, θεμελιωτής της εν λόγω Σχολής. Έχει δε υποστηριχθεί ότι το περιεχόμενο αυτής της διάλεξης ήταν ένα από τα ερεθίσματα, τα οποία ώθησαν τον Wittgenstein στο να καταπιαστεί ξανά με τη Φιλοσοφία.

4. Συμπερασματικές Παρατηρήσεις

Σε μία σημείωσή του, στις 15 Αυγούστου του 1946, ο Wittgenstein (2000) γράφει:

[Τ]ο ν' αδράχνεις τη δυσκολία στο βάθος της, αυτό είναι δύσκολο. Γιατί, αν την πιάσεις κοντά στην επιφάνεια, θα μείνει πάντα δυσκολία. Πρέπει να την βγάλεις με τη ρίζα της - κι αυτό σημαίνει πως πρέπει να σκέφτεσαι αυτά τα πράγματα μ' έναν καινούργιο τρόπο. Η αλλαγή αυτή είναι τόσο αποφασιστική, όσο ήταν, για παράδειγμα, η αλλαγή από τον αλχημιστικό στο χημικό τρόπο σκέψης. Είναι ο νέος τρόπος σκέψης, που δυσκολεύεται να παγιωθεί. Άπαξ και ο νέος τρόπος σκέψης εδραιωθεί, τα παλιά προβλήματα εξαφανίζονται - θα' ναι μάλιστα δύσκολο να τα ξανακαταλάβεις, γιατί τα προβλήματα αυτά είναι συνδεδεμένα με τη

⁹ Η κύρια πηγή από την οποία η δική μου φοιτητική γενιά, «κατά μέσο όρο», πληροφορήθηκε για αυτά τα ζητήματα των Μαθηματικών, ήταν: Αναπολιτάνος (1985).

μορφή των εκφράσεών μας - κι αν ντυθούμε με μία νέα μορφή, θ' απαλλαγούμε απ' τα προβλήματα μαζί με το παλιό ρούχο.

Ωστε, όπως δείχνει αυτός εδώ, ο Μικρός Χάρτης μας, το ΠΕΜΕ αδράχνει τη δυσκολία στο βάθος της, προσφέρει τη νέα μορφή έκφρασης των σημαντικών προβλημάτων της Πολιτικής Οικονομίας και, έτσι, βγάζει τη δυσκολία μαζί με τη ρίζα της.

Μετά τον Sraffa είναι πολύ δύσκολο να ξανακαταλάβουμε τα παλιά ψευδο-προβλήματα. Έχουν εξαφανιστεί. Στρεφόμαστε στα σημαντικά.

Αναφορές

Ελληνόγλωσσες

- Αναπολιτόντος, Δ. Α. (1985) *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία των Μαθηματικών*, Αθήνα, Νεφέλη.
- Βέικος, Θ. (1990) *Αναλυτική Φιλοσοφία*, Αθήνα, Σμίλη.
- Μαριόλης, Θ. (2019) Τα Θεμελιώδη Θεωρήματα του Piero Sraffa και η Παραδοσιακή Πολιτική Οικονομία.
[https://www.researchgate.net/publication/330397024 Piero Sraffa's Fundamental Theorems and the Traditional Political Economy in Greek - Ta Themeliode Theoremata tou Piero Sraffa kai e Paradosiake Politike O ikonomia/stats](https://www.researchgate.net/publication/330397024_Piero_Sraffa's_Fundamental_Theorems_and_the_Traditional_Political_Economy_in_Greek_-_Ta_Themeliode_Theoremata_tou_Piero_Sraffa_kai_e_Paradosiake_Politike_Oikonomia/stats) (ανακινήθηκε στις 5 Απριλίου 2019).
- Μαρξ, Κ. ([1867] 1978) *Το Κεφάλαιο. Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, Τόμος Πρώτος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Monk, R. (2002) *Ludwig Wittgenstein: Το Χρέος της Μεγαλοφυΐας*, 3η Έκδοση, Αθήνα, Εκδόσεις Scripta.
- Monk, R. (2006) *Βίτιγκενσταϊν*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκης.
- Wittgenstein ([1921] 1971) *Tractatus Logico-Philosophicus*, *Δευκαλίων*, Τεύχος 7/8.
- Wittgenstein, L. ([1953] 1974) *Φιλοσοφικές Έρευνες*, *Δευκαλίων*, Τεύχος 9.
- Wittgenstein, L. (2000) *Πολιτισμός και Αξίες*, Αθήνα, Εκδόσεις Καρδαμίτσα.

Ξενόγλωσσες

- Arthmar, R. and McLure, M. (2019) Sraffa, Myrdal, and the 1961 Söderström Gold Medal, *The Scandinavian Journal of Economics*, 121 (2), pp. 843-853.
- Dmitriev, V. K. (1902) The Theory of Competition of Augustin Cournot: The Great Forgotten Economist, in: V. K. Dmitriev ([1904] 1974) *Economic Essays on Value, Competition and Utility*. Edited with an introduction by D. M. Nuti, London, Cambridge University Press.
- Goldmann, L. (1964) *Pour une Sociologie du Roman*, Paris, Gallimard (ελληνική έκδοση: Πλέθρον, Αθήνα, 2000).
- Kurz, H. D. (2009) Preparing the edition of Piero Sraffa's unpublished papers and correspondence, *Cahiers d'économie Politique/Papers in Political Economy*, 57 (2), pp. 261-278.
- Kurz, H. D. and Salvadori, N. (1995) *Theory of Production. A long-period analysis*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Morra, L. (2018) Friendship and intellectual intercourse between Sraffa and Wittgenstein: A timeline, in: L. Fiorito, S. Scheall, and C. E. Suprinyak (Eds.) *Research in the History of Economic Thought and Methodology: Including a Symposium on New Directions in Sraffa Scholarship*, Vol. 35B, pp. 101-129.
- Newman, P. and Vassilakis, S. (1988) Sraffa and imperfect competition, *Cambridge Journal of Economics*, 12 (1), pp. 37-42.
- Robinson, J. (1933) *The Economics of Imperfect Competition*, London, Macmillan.